

Harper, K. (2017). *The Fate of Rome: Climate, Disease, and the End of an Empire*

Princeton – Oxford: Princeton University Press, 417 s.
ISBN: 978-0-691-16683-4

Anestis Karasaridis, FF MU, Ústav religionistiky
e-mail: anestis.karasaridis@mail.muni.cz

Kyle Harper, historik zabývající se římskými dějinami, v knize *The Fate of Rome: Climate, Disease, and the End of an Empire* představil v roce 2017 svůj pokus o interpretaci postupného rozpadu Římské říše od cca. 2. století n. l. vycházející ze syntézy dosavadního humanitně-vědního bádání s výsledky epidemiologického a klimatologického výzkumu pozdní antiky a raného středověku. V poutavé naraci ilustruje několik klíčových momentů římských dějin, jejichž posloupnost se snaží vysvětlovat vzájemným vlivem klimatických změn a patogenů, které se nově šířily v oblasti Středozemního moře, na sociokulturní a ekonomicko-mocenskou situaci Římské říše. Styčnými body příběhu, který se v Harperově díle odvíjí, jsou pandemická krize ve 2. století n. l., klimatická, pandemická a politická krize ve 3. století, komplikace způsobené útoky zvnějšku Římské říše na přelomu 4. a 5. století, a kombinace populačních, klimatických a pandemických událostí s novým tlakem zvnějšku říše ve století 5. a 6. (21).

První část římských dějin, jíž se Harper věnuje, je ohraničena dozvuky tzv. římského klimatického optima (*Roman Climate Optimum*, RCO). RCO podle něj bylo období od cca 200 př. n. l. do 150 n. l. a vyznačovalo se vysokou mírou insolace a nízkou mírou vulkanické aktivity (44). Hlavním znakem RCO byly příhodně stabilní podmínky pro růst zemědělských plodin, v důsledku čehož se podle Harpera rozrostla populace Římské říše na své historické maximum přibližně 75 milionů obyvatel (31). V proudu výrazného populačního růstu se podle Harpera dařilo i římské ekonomice, což se odrazilo na vysoké míře urbanizace: až jedna pětina obyvatelstva podle něj žila ve městech (35). Hustě osídlená města, zemědělské zásahy do životního prostředí (podněcované zvyšující se obtížností nakrmit rostoucí populaci), a efektivní a hustá komunikační infrastruktura však také vedly ke konci RCO, neboť dle Harpera vytvořily jedinečné podmínky pro šíření dosud neznámých patogenů (67).

Vedle skutečnosti, že bylo toto prosperující období díky epidemiologicky příhodným podmínkám proťkáno kontinuálním výskytem nemocí (např. malárií; 86), doprovázela podle Harpera jeho konec také první výrazná pandemie římských dějin, Antoninovský mor (98). Kolem roku 165 se od východu říše postupně rozšířila nemoc, která měla symptomy v některých ohledech podobné dnešním neštovicím, a která se dle Harpera opakovaně objevovala přinejmenším do roku 172 (111). Z dosavadních odhadů celkové počtu obětí, které se pohybují od 2 procent do 1/3 obyvatelstva (108), se Harper přiklání k 10 procentům. V nejhustěji osídlených oblastech přitom mohlo být obětí až dvakrát více: při 75milionové populaci se tedy jednalo o 7–8 milionů obětí (115).

Následující období se dle Harpera vyznačovalo mírným populačním růstem, avšak významnou změnou byl konec RCO a nástup sušší a chladnější fáze římských dějin (131). Vedle klimatické nepřízně se v oblasti Středozemního moře začala přibližně od roku 249 šířit další pandemie, Cypriánův mor (138). Jednalo se o krvácivou horečku, která se během dvou let rozšířila po celé říši a přibližně 15 let sužovala její obyvatelstvo (144). Závažnost této pandemie není z literatury jasná, dle Harperovy interpretace archeologických a písemných pramenů však byla značná (137). V proudy těchto klimatických změn a nového výskytu nemocí se také ve středomoří začala výrazněji projevovat rostoucí komunita křesťanů (130), rostl tlak na říšské hranice a s nevlídnými podmínkami pro zemědělskou produkci se komplikoval výběr daní pro financování rozsáhlé armády (145–146).

Ač dle Harpera konec RCO vedl k méně stabilnímu období Římské říše, 4. století se podle jeho zjištění vyznačovalo vyššími teplotami a místy i vyšším výskytem srážek (169–170), což mohlo dílčím regionům pomoci v zotavování se z krize 3. století. Navzdory občasné klimatické přízni se však nestabilita tohoto období začala podle Harpera projevovat v rozsáhlejších potravinových krizích způsobených např. slabým zavodněním Nilu v polovině 80. let 4. století (171). Nestabilní počasí a potravinové krize v následujících dekádách dle autora vedly k migraci obyvatelstva do příznivějších oblastí, což se obratem projevovalo kupříkladu na občasném epidemickém výskytu malárie nebo dalších onemocnění (174). Vedle toho se ovšem podle Harpera také změnila síla postavení křesťanských elit: rostoucí a čím dál majetnější křesťanská komunita mohla oslovit a potažmo i mobilizovat sociálně slabší skupiny obyvatelstva Římské říše, které byly zasaženy klimatickou či potravinovou nepřízní (184).

Závěrečná fáze římských dějin, jíž se Harper zabývá, se vyznačuje nejvýraznější pandemií římských dějin, Justiniánským morem. Ten se začal kolem roku 541 šířit ze severní Afriky a poté se na území Římské říše vyskytoval s různou mírou intenzity až do poloviny 8. století (236). Oproti Antoninovskému či Cypriánovu moru se pravděpodobně jednalo o pandemii pravého moru (onemocnění způsobené bakterií *Yersinia pestis*, 207), přičemž místy mohla způsobit dle Harpera újmu na životech 50–60 % obyvatelstva Římské říše (226, 234). Rána, jakou tato pandemie Římské říši způsobila, je podle Harpera do jisté míry spjata opět s klimatickými změnami: oscilace klimatu vedly na území Číny k migraci stávajících zvířecích hostitelů bakterie *Yersinia pestis* mezi nové hostitele, kteří se v rámci námořního obchodu s Římskou říší rozšířili nejprve v oblasti Středozemního moře, a posléze i dále na evropském kontinentu (219). Ve středomoří byla tato pandemie nesena krysami a možná dalšími menšími savci, šířícími se dle Harpera jak ve městech, tak i na venkově (229, 232). Důsledkem morového zásahu pak bylo slábnutí římské obrany před perskými, slovanskými, avarskými a posléze i arabskými útoky a rozpad soudržnosti říše (237–238, 264–266, 283).

Text je čtivý, avšak zdá se, že místy pro svou čtivost opomíjí důležité debaty nad dílčími tématy, o nichž pojednává. Kupříkladu Antoninovský mor je interpretován v zásadě pouze z maximalistické perspektivy badatelů, kteří mu přikládají vysokou důležitost na základě kusých údajů z několika regionů Římské říše, aniž by byla vzata v potaz silná dosavadní kritika (viz např. Greenberg, 2003 nebo Elliott, 2016). Vedle snahy vytvořit poutavé popularizační dílo mohlo být větší úsilí věnováno i objasnění stavu debaty nad nejasnou etiologií Antoninovského moru (tj. zda možné

indikace Antoninovského moru v pramenech vskutku vypovídají o nemoci, která za touto pandemií stála, či o rozsahu škod, které způsobila). Ukázalo by se totiž kupříkladu to, že část Harperovy argumentace se opírá o nepřesně sekundárně citované výsledky interpretací jiných badatelů (Bruun, 2007: 210).

Dílo je protkáno grafy, ilustracemi a mapami, které jsou však v textu adresovány pouze výjimečně, a někdy chybějí dokonce vysvětlení toho, jaké údaje nebo časové úseky daná vyobrazení reprezentují (např. časově neukotvená mapa krysího výskytu na straně 214, nebo graf zmenšující se populace východní části Římské říše, který snad naznačuje posun populace o několik let zpět v čase, na straně 245; pro další, veskrze důkladnou, kritiku doporučuji trojdílné zhodnocení Harperova díla z pera Haldona et al. [2018a, 2018b, 2018c]).

Je možné, že kvalitněji realizovaný interdisciplinární přístup k problematice (např. spolupracující skupinou specialistů na různé obory relevantní pro výzkum dopadů klimatických a epidemických vlivů na předmoderní Evropu) by mohl přispět k lepší interpretaci dosavadních výsledků archeologického a klimatologického výzkumu (Newfield & Labuhn, 2017). Dokladem toho je třeba nedávná počítačově historiografická studie ekoložky nemocí Lauren A. Whiteové a historika Lee Mordechaie (2020) poukazující na nerealističnost obrazu průběhu Justinianovského moru v Konstantinopoli rekonstruovaného na základě písemných dokladů ve srovnání s výsledky matematického modelování. Interdisciplinární týmy výzkumníků do debaty o Justinovském moru vnášejí dle mého názoru důležitou kritiku narativu, který do značné míry zkrsluje a neúměrně zjednodušuje obraz římských dějin. To je ostatně vidět i na další nedávno vydané skupině studií, které na základě rozsáhlého souboru pramenů přinášejí podporu pro minimalistické interpretace dopadů Justinovského moru (Eisenberg & Mordechai, 2019; Mordechai et al., 2019). Důležitost této kritiky je mimo jiné vidět i na obsahu publikační výměny, která v reakci na tyto nedávné interdisciplinární historické studie proběhla (Meier, 2020; Mordechai et al., 2020).

Domnívám se, že ač je Harperův text příjemným úvodem do problematiky římských pandemií, patrně dobře přístupným a srozumitelným i neodbornému publiku, je jeho popularizační duch spíše přítěží. Poutavost textu a jednoznačnost kauzálních vztahů, které jsou v něm líčeny, totiž mohou dle mého názoru vytvářet značně spekulativní dojem průběhu dějin, který nezohledňuje, kam se již debaty v dané problematice posunuly, a že navzdory čtivosti příběhu se dějiny patrně neodehrály tak přímočaře, jak Harper tvrdí.

Seznam použité literatury:

- Bruun, C. (2007). The Antonine Plague and the 'Third-Century Crisis'. In O. Hekster, G. de Kleijn, & D. Slotjes (Eds.), *Crises and the Roman Empire* (pp. 201–217). Leiden: Brill.
- Eisenberg, M. & Mordechai, L. (2019). The Justinianic Plague: An Interdisciplinary Review. *Byzantine and Modern Greek Studies*, 43(2), 156–180.
- Elliott, C. P. (2016). The Antonine Plague, Climate Change and Local Violence in Roman Egypt. *Past & Present*, 231(1), 3–31.
- Greenberg, J. (2003). Plagued by Doubt: Reconsidering the Impact of a Mortality Crisis in the 2nd c. A.D. *Journal of Roman Archaeology*, 16, 413–425.

-
- Haldon, J., Elton, H., Huebner, S. R., Izdebski, A., Mordechai, L., & Newfield, T. P. (2018a). Plagues, Climate Change, and the End of an Empire: A Response to Kyle Harper's The Fate of Rome (1): Climate. *History Compass*, 16(12), e12508.
- Haldon, J., Elton, H., Huebner, S. R., Izdebski, A., Mordechai, L., & Newfield, T. P. (2018b). Plagues, Climate Change, and the End of an Empire. A Response to Kyle Harper's The Fate of Rome (2): Plagues and a Crisis of Empire. *History Compass*, 16(12), e12506.
- Haldon, J., Elton, H., Huebner, S. R., Izdebski, A., Mordechai, L., & Newfield, T. P. (2018c). Plagues, Climate Change, and the End of an Empire. A Response to Kyle Harper's The Fate of Rome (3): Disease, Agency, and Collapse. *History Compass*, 16(12), e12507.
- Meier, M. (2020). The 'Justinianic Plague': An "Inconsequential Pandemic"? A Reply. *Medizinhistorisches Journal*, 55(2), 172–199.
- Mordechai, L., Eisenberg, M., Newfield, T. P., Izdebski, A., Kay, J. E. & Poinar, H. (2019). The Justinianic Plague: An inconsequential pandemic? *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 116(51), 25546–25554.
- Mordechai, L., Eisenberg, M., Newfield, T. P., Izdebski, A., Kay, J. E. (2020). Quantitative Analysis and Plagued Assumptions: A Response to Mischa Meier. *Medizinhistorisches Journal*, 55(3), 290–293.
- Newfield, P. T. & Labuhn, I. (2017). Realizing Consilience in Studies of Pre-Instrumental Climate and Pre-Laboratory Disease. *Journal of Interdisciplinary History*, 48(2), 211–240.